

А.Т. Алышкенова¹

¹*Л.Н. Гумилёв атындағы ЕҰУ 2-курс докторанты, Қазақстан Республикасы, Астана,
e-mail: aigul_alshykenowa@mail.ru, <https://doi.org/10.51889/2020-1.1728-5461.01>*

ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ІСІНІҢ КАДРЛАРЫН ДАЯРЛАУ (1970-1991 жж.)

Аңдатпа

Мақалада, Оңтүстік Қазақстан облысының денсаулық сақтау ісіндегі медицина кадрларын даярлау ісінің тарихы зерттеледі. Медициналық құрылымдағы басты қызмет ететін қызметкерлерді даярлау ісі – қай кезеңде де маңызды мәселе болды. Сол себепті де 1970-1991 жж. аралығындағы Оңтүстік Қазақстан облысының денсаулық сақтау ісінің дамуындағы білікті кадрларды даярлаудың тарихына қатысты архивтік деректерді талдай отырып, ғылыми айналымға енгізіледі. Мәселенің 1970 жылдан басталуы аталған кезеңдегі өңір үшін денсаулық сақтау ісінің қарқынды түрде дамуымен ерекшеленеді. Кенестік кезеңде кадрлық мәселені шешудің басты белгісі ретінде ірі қалаларда медициналық оқу орындарын ашып, білікті мамандарды даярлауды қолға алды. 1970 ж. өзінде облыс көлемінде үш медициналық училище ашылып, ол тоғыз мамандық бойынша мамандарды даярлаумен айналысты. Нәтижесінде облыстағы медицина мамандарының саны 2.5 есе артып, түрлі емдеу мекемелерінің кадр мәселесі өз шешімін тапқан болатын. Сонымен қатар, денсаулық сақтау жүйесіндегі кадр мәселесін шешудегі республикалық көлемдегі реформалардың маңызы мен өзектілігіне баса назар аударылады. Аталған мәліметтерді Оңтүстік Қазақстан облыстық архивіндегі мәліметтерді жинақтап, жүйелеу нәтижесінде облыстағы кадр мәселесінің ХХ ғ. 70-90 жылдары ең өзекті болғандығын аңғарамыз. Мақаланы жазуда жинақтау, анализ, синтез және деректемелік іздестіру әдістері қолданылды.

Кілт сөздер: Оңтүстік Қазақстан облысы, медицина ғылымы, денсаулық сақтау, кадр мәселесі, медициналық училище, реформа.

*Алышкенова А.Т.*¹*

¹*докторант 2-курса ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Республика Казахстан, Астана,
e-mail: aigul_alshykenowa@mail.ru*

ПОДГОТОВКА КАДРОВ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ ЮЖНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ (1970-1991 гг.)

Аннотация

В статье исследуется история подготовки медицинских кадров в здравоохранении Южно-Казахстанской области. Важным вопросом на каком этапе стала подготовка персонала, занимающего главные должности в медицинской структуре. По этой причине в 1970-1991 гг. в научный оборот вводится анализ архивных данных, касающихся истории подготовки квалифицированных кадров в развитии здравоохранения Южно-Казахстанской области. Начало проблемы с 1970 года ознаменовано бурным развитием здравоохранения для региона в данный период. В советский период главным признаком решения кадровой проблемы стало открытие медицинских учебных заведений в крупных городах и подготовка квалифицированных специалистов. Уже в 1970 г. в области было открыто три медицинских училища, которые занимались подготовкой специалистов по девяти специальностям. В результате число медицинских работников области увеличилось в 2.5 раза, и кадровый вопрос различных лечебных учреждений был решен. Кроме того, особое внимание уделяется важности и актуальности реформ в решении кадровой проблемы в системе здравоохранения. В результате обобщения и систематизации данных в Южно-Казахстанском областном архиве мы видим, что кадровый вопрос в области наиболее актуален в 70-90-е годы ХХ в. При написании статьи использовались методы обобщения, анализа, синтеза и источникового поиска.

Ключевые слова: Южно-Казakhstanская область, медицинская наука, здравоохранение, кадровые вопросы, медицинское училище, реформа.

*Alshykenova A.T.*¹*

*¹2nd year doctoral student, ENU named after L.N. Gumilyov Republic of Kazakhstan, Astana
e-mail: aigul_alshykenova@mail.ru*

TRAINING OF HEALTHCARE PERSONNEL OF SOUTH KAZAKHSTAN REGION (1970-1991)

Abstract

The article examines the history of the training of medical personnel in the healthcare of the South Kazakhstan region. An important question at what stage was the training of personnel holding the main positions in the medical structure. For this reason, in 1970-1991, the analysis of archival data concerning the history of training qualified personnel in the development of healthcare in the South Kazakhstan region was introduced into scientific circulation. The beginning of the problem since 1970 was marked by the rapid development of healthcare for the region during this period. In the Soviet period, the main sign of solving the personnel problem was the opening of medical schools in large cities and the training of qualified specialists. Already in 1970, three medical schools were opened in the region, which were engaged in training specialists in nine specialties. As a result, the number of medical workers in the region has increased 2.5 times, and the personnel issue of various medical institutions has been resolved. In addition, special attention is paid to the importance and relevance of reforms in solving the personnel problem in the healthcare system. As a result of generalization and systematization of data in the South Kazakhstan regional archive, we see that the personnel issue in the region is most relevant in the 70-90s of the twentieth century. When writing the article, the methods of generalization, analysis, and synthesis and source search were used.

Key words: South Kazakhstan region, medical science, healthcare, personnel issues, medical school, reform.

Кіріспе. XX ғ. қазақ өлкесінде көптеген зобалаң тарихи оқиғаларға толы кезең болды. Халықтың орташа өмір сүру ұзақтығы тым төмендеп, халық арасында таралған түрлі жұқпалы аурулар халықтың санының тым азаюына алып келді. Әсіресе, жұқпалы аурулардың тез таралуы халық арасында сауатты, оқыған медицина мамандарын (дәрігер, медбике) қажет етті.

Кеңестік биліктің орнауымен барлық медициналық-санитарлық қызмет түрлері халықтың денсаулы-ғын жақсартуға бағытталды. Бұл бағытта мемлекет тарапынан қаржы бөлініп, алғашқы халық денсаулы-ғын қорғау мекемесі – Денсаулық сақтау халық комиссариаты құрылды. Алғашқы денсаулық сақтау халкомы болып Михаил Сергеевич Шамов сайланып, ол бұл лауазымды 1928 жылға дейін атқарады. Жұмысын жүйелі түрде ұйымдастыру үшін құрамына сегіз бірліктен тұратын штат және ұйымдастыру-нұсқаулық, істер басқармасы, смета-қаржы, ана мен сәбиді қорғау бөлімдері кіреді. Сонымен, Денсаулық сақтау халкоматы тазалық сақтау, ана мен сәбиді қорғау, емдеу ісі, балалар денсаулығын қорғау, фармацевтикалық саланы, денсаулық сақтаудың барлық ісін басқаруды жүзеге асырды [1, 5-п.].

XX ғ. басында бүкіл әлем бойынша білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік және ғылыми-техникалық бағытта интеграциялық процеске байланысты үлкен өзгерістер орын алды. Денсаулық сақтау жүйесі өзінің тарихи даму кезеңдерінде мемлекеттік саясаттың бір бағыты ретінде үлкен маңызға ие еді. Себебі, кез келген елдің болашағы көбінесе білім беру, денсаулық сақтау мен экономикалық жағынан сапалы түрде дамуымен анықталады.

Мемлекеттің саясаттың басым бағыты ретінде медицина жүйесінің дамуы білікті кадрларды даярлаумен, жүйелі жұмысты ұйымдастыру мен дәрігерлердің кәсібилігімен анықталады. Бұл өз кезегінде медициналық қызмет көрсету саласындағы мамандардың сапалы көмек көрсетуді ұйымдастыра алуымен, кәсіби тұрғыдан жоғары білікке ие, емделушілердің өмірі үшін жауапкершілікті сезіне алуымен байланысты. Сол себепті де денсаулық сақтау жүйесінің дамуының басты белгісі – білікті кадрларды даярлау болып саналды. Бұл бойынша әлемнің көптеген елдерінің қалыптасқан өзіндік тәжірибелері бар.

Әрбір мемлекеттің денсаулық сақтау жүйесі елдегі халықтың денсаулығы мен әл-ауқатын қорғауға бағытталғаны секілді осы қызметті жүзеге асырушы медицина қызметкерлері екені белгілі. Біз қарастырып отырған кезеңде (1970-1991) Оңтүстік Қазақстан облысының медициналық жағдайының жай-күйі мен кадр мәселесі секілді өзекті тақырыптарды зерттеп, талдауда ҚР ОМА (Қазақстан

Республикасы Орталық мемлекеттік архив), Оңтүстік Қазақстан Орталық мемлекеттік архив және ҚР ҰА (Қазақстан Республикасы Ұлттық архиві) қорындағы деректерді басшылыққа ала отырып, зерделенеді. Архивтік деректер тек ғана облыстың ғана емес, республикадағы сол кезеңдегі медицинаның жағдайы мен кадр мәселесіндегі қиындықтарды жеңудегі іс-әрекеттері мен денсаулық сақтау саласындағы реформалар туралы мәлімет береді. Сонымен қатар, бір ғана Оңтүстік Қазақстан облысының денсаулық сақтау саласындағы өзекті мәселелерін зерттеумен қатар, аталған кезеңдегі жалпы республика шеңберіндегі медицина кадрларын даярлау мен жоғары оқу орындары туралы да зерттеулер жүргізіледі.

1970-1980 жылдары облыста денсаулық сақтау саласы 2 бағыт бойынша өте жақсы дамыды: біріншісі, кадр мәселесі (білікті кадрларды оқыту, даярлау), екіншісі медицина орталықтарын материалдық-техникалық жабдықтау мәселесі. Әрине, бірінші бағыттағы кадр мәселесі мен медицина орталықтары өз шешімін таба бастады. Аталған кезеңде медицина қызметкерлерінің саны 558 адамға, дәрігерлер – 49, тіс дәрігері – 19, ал орта медицина қызметкерлерінің саны 490-ға артты.

1970 ж. облыс бойынша медицина кадрларын даярлаумен 3 медициналық училище айналысты. Бұл оқу орындары бүкіл облысты медицина кадрларымен қамтамасыз ете алмасы белгілі. Дегенмен, аталған училишелерд 2500 студентті 9 мамандық (тіс дәрігері, фармацевт, фельдшер, акушер, зертханашылар, медбикелер) бойынша дайындады.

Негізгі бөлім. Денсаулық сақтау – қоғамның әлеуметтік өмірінің маңызды саласы. Бірнеше рет қайта құруларды басынан кешіріп, алдағы уақытта да дамытылуы жоспарланып отырған ұлт денсаулығы – еліміздің ұлттық саясатының басты бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда денсаулық сақтау саласын жетілдіру үшін орасан зор қаржы бөлінуде, жеке меншік секторды қоса отырып қаржыландыру мен басқарудың жаңа әдістері енгізілуде, дәрігерлерді оқыту мен олардың қызығушылығын арттыру бойынша жаңа кадр саясаты қалыптасуда, осының бәрі қолданыстағы заң аясында өзара үйлесімділікпен дамуда.

Қазақстан тәуелсіздік алуымен бірге мұраға бұрынғы Кеңес Одағынан денсаулық сақтаудың орасан зор жүйесін де алды. Көптеген емханалар мен ауруханалар, сол кезде материалдық және кадрлық жағынан құнды болып табылып, бүгінге дейін қолданыста жүрген ескі техникаларды да иеленген еді. Денсаулық сақтау саласын басқару 1991 жылдан 1996 жылға дейінгі аралықтағы қаржы және білікті маман тапшылығы (ең мықты деген кадрлар эмиграцияға кетіп қалған) кезіндегі бала және ересектер арасындағы өлім-жітімнің өршіп тұрған қиын материалдық жағдайына қарамастан тұрғындарға медициналық қызмет көрсетуге барынша тырысқан Денсаулық сақтау министрлігі деп аталған арнайы министрлікпен басқарылған еді [2, 50-б.]. Себебі, әлемдік экономика мен денсаулық сақтау жүйесіне өз әсерін тигізген коронавирус пандемиясы кезінде тәуелсіздік алған Қазақстан Республикасы үшін де бұл сынақ оңай бол-мады. Кеңес үкіметі кезінде қалыптасқан алдыңғы қатарлы денсаулық сақтау жүйесі мен санитарлық-эпи-демиологиялық қорғаныс тәжірибесі – пандемиямен күрес кезінде біздің мемлекетке де көп көмегі тиді.

Өзектілігі. Денсаулық сақтау саласы – кез келген мемлекет азаматтарының денсаулығы мен салауаттылығын қорғауға негізделеді. Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесі келесі принциптерге негізделеді: мемлекеттік мекемелердің халықтың денсаулығын нығайту бойынша жасайтын дәрігерлік-санитарлық көмегі; дәрі-дәрмек пен қажетті медициналық заттармен қамтамасыз ету. Аталған принциптердің дұрыс

Облыста медицина кадрларын даярлаудан бөлек олардың біліктілігін арттыру да басты назарда болды. Себебі, әлемдік тәжірибе көрсеткендей жыл сайынғы жаңа әдістемелер арқылы біліктілікті арттыру жақсы мамандарған кадрларды қалыптастыра алатын еді. Осы кезеңде медицина қызметкерлерінің біліктілігін арттыру да күн тәртібінде болып, 1970 жылдың өзінде 188 дәрігер мен 1247 кіші және орта медицина қызметкерлері біліктілік жетілдіру курстарынан өтті [3, 294-б.]. Сонымен қатар, тек қана Оңтүстік Қазақстан облысында орналасқан медициналық институттар ғана емес республика бойынша денсаулық сақтау саласы мамандарын даярлайтын тоғыз ғылыми-зерттеу институты, 1997 жылы Академия деп өзгертілген алты мемлекеттік медициналық институт, еліміздің ірі университетіндегі бір медицина факультеті және бір жеке медициналық институт, жиырма жеті медициналық орта оқу орны болды [4, 45 п.]. Кеңес дәуірінде ашылған Қарағанды, Шымкент, Семей, Ақтөбе, Ақмола, Алматы қалаларындағы медициналық институттар ұлттық денсаулық сақтау жүйесін дамытуға және дәрігерлерді оқытуға зор үлес қосты. Осы оқу орындары республиканың медицина саласының кадрларын даярлауды қай деңгейде жүзеге асыра алғанын анықтау мақаланың өзектілігін арттырады. Себебі, бір ғана өңірдің медицина саласының даму тарихын, кадр мәселесіне қатысты ұтымды шешімдерін зерттеу арқылы еліміздегі денсаулық сақтау жүйесінің тарихын зерттеуде де маңызды деп есептейміз.

Мақсаты мен міндеттері. XX ғ. 70-90 жылдарындағы Оңтүстік Қазақстан облысының денсаулық сақтау саласында кадр дайындау мәселесінің негізгі бағыттарын анықтау және қазіргі кезеңмен салыстырмалы-талдау жүргізу. Осы мақсатқа жету үшін келесідей міндеттер орындалады:

– тақырыпқа қатысты Қазақстан Республикасы Ұлттық архиві (бұдан әрі – ҚР ҰА) Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві (бұдан әрі – ҚР ОМА) мен Оңтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік архиві (бұдан әрі – ОҚ ОМА) қорындағы деректер мен құжаттарға талдау жасау, ғылыми айналымға енгізу;

– медицина кадрларын даярлау ісіндегі кеңестік кезеңдегі өзгерістер мен жаңа әдістердің қалыптасуына талдау жасау;

– Оңтүстік Қазақстан облысы бойынша медицина қызметкерлерін даярлау ісін зерттеу арқылы елдің кадрлық әлеуеті сипатталады;

– медицина қызметкердерінің біліктілік көрсеткіші мен кадр саясатындағы кемшіліктерге сипаттама беріледі;

– денсаулық сақтау саласының кадрларын даярлайтын медициналық институттардың оқыту жүйесіне талдау жасау;

– Тәуелсіз Қазақстанның кадрлық әлеуетіне салыстырмалы-тарихи талдау жасалады.

Материалдар мен әдістемесі. Мақалада денсаулық сақтау саласындағы кадрларды даярлау ісіне қатысты мәселе талқыланады. Зерттеу мақаласының өзектілігі мен алға қойған мақсатына жету үшін тарихи зерттеу мен жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

Зерттеу мақаласына қойылған мәселелерді ғылыми тұрғыдан ашып көрсету салыстырмалы-тарихи, мәліметтерді тарихнамалық жүйелеу және деректемелерді іздестіру әдістеріне және модернизация теориясы мен тарихилық пен объективтілік принципіне негізделген.

Салыстырмалы-тарихи әдісті басшылыққа ала отырып, зерттеу мәселесінде қарастырылатын денсаулық сақтау саласына қатысты кешенді зерттеулер мен теориялық ұстанымдарды салыстырмалы түрде көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зерттеу хронологиясына сәйкес Оңтүстік Қазақстан облысының денсаулық сақтау саласының дамуын өзге өңірлермен салыстыру, даму динамикасына талдау жасау. Зерттеу тақырыбына қатысты кешенді зерттеулерді талдау мен архивтік құжаттарды іздеу мен ғылыми айналымға енгізуде деректемелерді іздестіру әдісі негізге алынды.

Модернизация теориясы негізінде Оңтүстік Қазақстан облысының 1970-1991 жж. денсаулық сақтау саласындағы кадрлар даярлау мәселесіндегі және жалпы республикадағы кадрларды даярлаудағы өзгерістерді талдауда маңызды.

Тарихилық пен объективтілік принципі бойынша зерттелетін кезеңнің ерекшеліктерін ескере отырып, Оңтүстік Қазақстан облыстық денсаулық сақтау саласындағы өзгерістерге, кадрлардың қалыптасу тарихын өткен кезең мен бүгінді және келешекті байланыстыра отырып, тарихи процесстің тарихи жағдайларға сәйкес даму ерекшеліктері мен оның ішкі қайшылықтарын салыстыра отырып қарастыруға мүмкіндік береді.

Талқылау. XX ғ. республиканың денсаулық сақтау саласына қатысты зерттеу еңбектері отандық зерттеушілер тарапынан үлкен қызығушылық танытқан. Ең алдымен еліміздегі алғашқы емдеу мекемелерінің қалыптасу тарихы, кадрлар даярлау ісінің дамуы, медицина саласындағы қордаланған мәселелер мен жеткен жетістіктер туралы 1971-1982 жылдары Қаз КСР Денсаулық сақтау министрі болған Т.Ш. Шармановтың зерттеу еңбегінің маңыздылығы ерекше. Автор кеңестік кезеңдегі денсаулық сақтау мекемелерінің қалыптасуынан бастап, республиканың жеткен жетістіктері туралы сараптама жасайды [5]. Сонымен қатар, әлемде пандемия індетінің таралуына байланысты жарыққа шыққан архив деректеріне негізделіп жазылған С.Қ. Шілдебай мен А.Ә. Жүнісбаевтың [6] және Қазақстандағы медицина саласының даму тарихына арналған М.А. Камалиевтың [7] зерттеу еңбегінің маңызы ерекше.

Зерттеу мақаласының тақырыбына сай медицина кадрларын даярлау, кәсіби біліктілігін арттыруға қатысты жетістіктер мен мәселелерге арналған еңбектер қатарына Б.Р. Абдильманованың мақаласын жатқызамыз [8]. Автор мақаласының маңыздылығы науқастарға көмек көрсету сапасын бақылау мен басқару мәселесін зерттейді.

Келесі зерттеу еңбегі науқастарға көрсетілетін қызметтер сапасын бағалау, алғашқы медициналық қызмет көрсету мәселесіне қатысты зерттеу еңбектерінің қатарына Р.А. Абзалов [9], А.А. Акановтың [10] еңбектерін жатқызамыз.

Республиканың медицина саласының дамуының басты көрсеткіші ол білікті әрі білімді кадрлар. Медицина кадрларын даярлау жұмыстары XX ғ. 30-жылдары дами бастаған болатын. Солардың ішінде Алматы, Ақтөбе, Ақмола, Шымкент, Қарағанды қалаларында медицина институттары ашылып, білікті кадрлар даярлаумен айналыса бастады. Осы мәселе төңірегінде жазылған зерттеу еңбектерінің

қатарында П.Н. Поспелов, В.А. Брейдоның [11] және У.И. Кенесариева, Г.М. Аликеева және С.Ш. Сламқулованың [12] зерттеу мақалаларын жатқызамыз.

Зерттеу нәтижесі. Зерттеу мақаласы бойынша Оңтүстік Қазақстан облысының денсаулық сақтау саласында 1970-1991 жылдар бойынша кадр мәселесіне қатысты оң және теріс шешімін табуына қатысты мәліметтердің нәтижесін ұсынамыз. Аталған кезеңде медицина кадрларын даярлау ісі Қазақ КСР-де осы саланың мамандарының жетіспеушілігінен туындады. Себебі, халықтың денсаулығын сақтау мен оларды емдеуде ең алдымен кәсіби маман дәрігерлердің керегі белгілі. Ал бұл «Дәрігерлерді қалай дайындады және кадр мәселесі қалай шешілді?» немесе «Кеңестік кезеңде кадр даярлау ісі мен денсаулық саласы қалай дамыды?» деген сұрақ төңірегінде зерттеулердің маңызы жоғары. Себебі, кез келген мемлекетте дәрігерлер мен медицина қызметкерлері кәсібиліктің жоғары деңгейімен өлшенеді. Бұл жөнінде ҚР ҰҒА Академигі Т.Ш. Шарманов: «медицина саласын халықтың денсаулығын жақсартушы, емдеуші және аурулардың алдын алушы ғылыми білім мен практикалық қызметтің жиынтық жүйесі ретінде қарастыру керекпіз» [5, 16-б.], - деген сөзі медицина қызметкерлеріне үлкен жауапкершілікті жүктейді. Сол себепті де елде кадр мәселесі маңызды орын алды.

XX ғ. 70-90 жылдары Қазақ КСР-де денсаулық сақтау саласында түбегейлі өзгерістер орын алды. Бұл өзгерістердің басы 1970 ж. КСРО мен одақтас республикалардың денсаулық сақтау туралы заңнамасында көрсетілген маңызды міндеттер медицина саласының дамуына зор серпін берді. Осы заңнама шеңберінде ауылдық жерлерде медицина мекемелері ашылып, ауыл тұрғындарының денсаулығын жақсарту бойынша маңызды шаралар қабылдана бастады. Ең маңызды өзгерістердің бірі – білікті кадрлар даярлау ісінің бір жолға қою болды. Бұл міндетті еліміздегі медициналық институттар орындады. Себебі, кадр мәселесінің жетіспеушілігі республиканың ірі қалаларында медициналық институттарды оқу қажеттілігін туындатты.

Медицина институты (немесе мекемесі) – денсаулық сақтау саласында дәрігерлер мен медицина қызметкерлерін даярлайтын жоғары оқу орны. Денсаулық сақтау саласының мамандарын (дәрігерлерін) даярлау ісі кел келген уақытта да өзекті саналды. Медицина қызметкерлерін даярлау, оқыту, тәжірибеден өткізу мен денсаулық сақтау саласын дамыту жүйелі түрде жүргізіледі.

Кеңестік кезеңде елде медицина қызметкерлері санының жетіспеушілігі мен мамандардың тапшылығы сезілген тұста медициналық институттар ашу күн тәртібінде тұрды. КСРО Халық комиссарларының қаулысымен университеттер жанындағы медициналық факультеттер дербес медициналық институттарға айналды және олардың құрылымында бес жылдық оқу мерзімі бар педиатриялық, санитарлық-гигиеналық және стоматологиялық факультеттер құрылды.

Медицина институтының негізгі оқу-ғылыми бөлімшесі – кафедра болып табылады, олардың саны оқу жоспарларымен анықталды. Институт факультеттері мен кафедраларына басшылықты институт ректоры бастаған ректорат жүзеге асырады. Әр институтта ректордың басшылығымен институт кеңесі құрылды. 1974 жылдан бастап КОКП ОК және КСРО Министрлер Кеңесінің «Ғылыми және ғылыми-педагогикалық кадрларды аттестаттауды одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы» қаулысымен институттарда ғылым кандидаты және докторы ғылыми дәрежелерін алу үшін диссертацияларды қорғау бойынша мамандандырылған кеңестер құрылды.

1970 жылдардың ортасына қарай мемлекеттік университеттердің медициналық институттары мен медициналық факультеттерінде үш жүз мыңнан астам студент оқыды. Медициналық институттарда педиатрия, санитарлық-гигиена және емдеу факультеттерінде оқу мерзімі алты жыл, медициналық-биологиялық факультетте бес жарым жыл, фармацевтика және стоматология факультеттерінде бес жыл болды. Медициналық институтты бітірген түлектерге дәрігер, санитарлық дәрігер, тіс дәрігері, педиатр және биохимия немесе биофизика факультетін бітірген түлектерге біліктілік берілді.

Еліміздегі медициналық институттар тарихына зер салсақ олардың ішінде ең алғашқылардың бірі ретінде – Алматы медицина институтын айта аламыз. 1950-жылдардың өзінде 6 млн халқы бар Қаз КСР үшін бір ғана медициналық институт республиканы медицина кадрларымен қамтамасыз ете алмады.

Республиканың білікті медицина кадрларын даярлаумен айналысқан институттар:

Алматы медицина институты – тұңғыш медициналық оқу орны. 1930-1931 оқу жылында алғаш рет 100 студентті оқуға қабылдау туралы нұсқау бойынша өз жұмысын бастады. Алғашқы директоры – Санжар Асфендияров [12, 334-б.].

Институт ашылған сәтінен бастап медицина кадрларын даярлаумен айналысты. 1943-1962 жылдары Қарағанды медициналық институтына ауыстырылған санитарлық-гигиеналық факультет жұмыс істеді. 1951 жылы фармация факультеті, 1959 жылы стоматология факультеті ашылды. 1981 жылы университет Еңбек Қызыл Ту орденімен марапатталды. 1982 жылы институт құрамында 65 кафедра, аспирантура (12 мамандық бойынша), Орталық ғылыми-зерттеу зертханасы, кітапхана (400

мыңнан астам кітап қоры) жұмыс істеді. Оқу-практикалық база 23 клиникалық ауруханадан, 18 емханадан, 20 дәріханадан, 3 перзентханадан, фармацевтикалық зауыттан, 3 диспансерден тұрды.

1982-1983 оқу жылында 6587 студент оқыды, 727 оқытушы жұмыс істеді, олардың ішінде: 49 профессор және ғылым докторлары, 421 доцент және ғылым кандидаты [13, 5-п.].

1989 жылы 11 қаңтарда Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Қаулысымен институтқа С. Асфендияров есімі берілді.

Алматы медицина институтының түлектері республиканың әртүрлі аудандарында денсаулық сақтау саласында еңбек етіп, халықтың денінің саулығын сақтауда, емдеу жүргізуде еңбек етті.

1979 ж. Алматы мемлекеттік медицина институтының филиалы ретінде Шымкентте фармацевт мамандарды даярлау үшін – Шымкент медицина институты құрылды. 40 жылдан астам тарихы бар медицина институтын бүгінде 18 965 маман диплом алып, бітіріп шықты. Бұл филиалдың құрылу қажеттілігі – елдегі фармацевт мамандарын даярлаудан туындаған.

Шымкент медицина институтының құрылуының басында болған К. Үшбаев сол кезде Алматы мемлекеттік медицина институтының проректоры болатын. Кеңес Үшбаевтың бастамасымен және сол кездегі Қазақстан КП Орталық комитетінің бірінші хатшысы Д.А. Қонаевтың КСРО Денсаулық сақтау министрімен жасалған келісім барысында институтты Шымкент қаласына көшіру туралы шешім қабылданды және ғимарат берілді. Институт негізінен фармацевт кадрларын даярлауға маманданған.

Кеңес Үшбаевтың еліміздегі фармацевт мамандарын даярлаудағы еңбегі зор. Ол – тұңғыш фармацевтика ғылымдарының докторы. Осы салада 150-ден астам еңбек жазған белгілі ғалым республикадағы «фармация» мамандығы бойынша диссертацияларды қорғау жөніндегі алғашқы ғылыми кеңесті құрды және басқарды.

К. Үшбаевтың өзі Қазақстанда ғылыми мектеп құрды. Оның шәкірттерінің арасында 24 кандидат және 3 фармацевтика ғылымдарының докторы бар. К. Үшбаев – республикадағы фармацевтикалық білім берудің жетекші ұйымдастырушыларының бірі: ол фармацевтика ісін ұйымдастыру кафедрасының меңгерушісі, АММИ-дің (Алматы мемлекеттік медицина институты) оқу ісі жөніндегі проректоры, АММИ-нің фармацевтика факультетінің Шымкент филиалының директоры болды, оны дербес фармацевтикалық институт, содан кейін медициналық институт болып қайта ұйымдастыруды жүзеге асырды.

Оңтүстік Қазақстан облысы тек фармацевт кадрларын даярлаумен ғана емес, нейрохирургия бағыты бойынша маманданған. Қазақ КСР Денсаулық сақтау министрлігінің 1972 жылғы 10 желтоқсандағы шешімімен Республикалық нейрохирургиялық орталық құрылып, республиканың 10 облысында, оның ішінде барлық жастағы нейротравматологиялық науқастарға қызмет көрсететін 30 төсектік Шымкент қаласының облыстық ауруханасында нейрохирургиялық бөлімшелер ашылды.

Нейрохирургиялық бөлімшенің бірінші меңгерушісі болып Пудин Анатолий Дмитриевич тағайындалды. Бөлімшеде Хегай Геннадий Леонтьевич, Муминов Марат Аширович, Атаханов Рүстем Атаханұлы, Джанбаев Кенжебек Намазұлы ординаторлар болып жұмыс істеді. Жоспарлы науқастарды тексеру үшін бас сүйек пен омыртқаның рентгенографиясы, невропатолог пен оптометрдің, оториноларинголог пен психиатрдың тексеруі, каротид ангиографиясы, пневмоэнцефалография, пневмомиеелография, контрастты миелография қолданылды. Өндіріс қарқындылығы мен деңгейінің тұрақты өсуі, өмір сүру қарқынының жоғарылауы, көлік оқиғалары бас сүйек, ми және жұлын жарақаттарының айтарлықтай өсуіне әкелді.

Қаланың нейротравматологиялық қызметін жақсарту мақсатында 1976 жылы П.Лумумба Жеңіс саябағынан жоғары орналасқан 60 төсектік жедел медициналық жәрдем ауруханасы (№6 медициналық бірлестік) жанындағы нейротравма бөлімшесі ұйымдастырылды. Онда қаланың ересек тұрғындарына бас жарақаттарын диагностикалау мен емдеуде мамандандырылған көмек көрсетілді. Бөлімшенің бірінші меңгерушісі болып Алматы мемлекеттік медицина институтының түлегі Сәбит Құрманбайұлы Құрманбаев тағайындалды. Өз жұмысында бас миының ауыр жарақаты бар науқастарды емдеуге және ұлттың гипербариялық оксигін (ГБО) бөлу жағдайында реанимацияға көп көңіл бөлді. Ол кезде МБО-ны медицинада қолдану бас дәрігер Орынбаев Тұрмахан Орынбайұлының басшылығымен БСМП ғылыми және практикалық қызметінде басым бағыт болды [14, 45-б.].

Облыстық денсаулық сақтау бөлімі алқасының шешімімен мамандандырылған қызметтерді нығайту үшін 1984 жылы Металлистов көшесінде орналасқан №2 қалалық ауруханаға нейротравматологиялық және нейрохирургиялық бөлімшелердің бірігуімен облыстық нейрохирургиялық орталық құрылды, онда Шоманбаев Оразалы Шоманбайұлы бас дәрігер болып жұмыс істеді. Орталықтың құрылуымен облыстағы нейрохирургиялық науқастарға мамандандырылған көмек айтарлықтай өсті, ересектерге де, балаларға да орталық және перифериялық жүйке жүйелерінде диагностика әдістері мен хирургиялық араласулар кеңейді. Аудандық ауруханаларға консультациялық-

емдік көмек санитарлық авиация желісі бойынша жүзеге асырылды. Диагностикалық мақсатта аудандық ауруханалар жағдайында көрсеткіштер бойынша мидың каротидтік ангиографиясы және омыртқаның контрастты миелографиясы жүргізілді. Операциялардың ішінде бас сүйегінің декомпрессивті трепанациясы және ОЖЖ жарақаты кезінде омыртқаның ламинэктомиясы басым болды. Көрсетілімдер болған жағдайда науқастар санитарлық көлікпен нейрохирургиялық орталыққа ауыстырылды

1982 жылдан бастап Андижан медициналық институтын бітірген және АГИУВ-да маманданған Дмитрий Петрович Яковенко нейротравматология бөлімінің меңгерушісі болып тағайындалды. Харьков қаласында Травматология және ортопедия кафедрасында бірнеше рет тағлымдамадан өтті. ОЖЖ жарақаттарын емдеудегі өзінің кәсіби қызметінде Оңтүстік Қазақстан облысында алғаш рет ми гипотермиясы, субарахноидты саңылауларды ашу, омыртқа аллопластикасы сияқты әдістерді қолданды. Шалғай кезеңде нейрохирургиялық науқастарды оңалту үшін қолмен терапия әдістерін қолданды. Бөлімде варзилов Исабала Сардалұлы, Исаев Қожабай Сапуанұлы, Байжігітов Жандарбек Айбекұлы, Нарманов Қанат, Маннапов Наурыз, Лепеха Андрей болды [14, 46-б.].

Қарағанды медициналық институты – 1949 жылы құрылған 6 жылдық оқу мерзімі бар медициналық оқу орны.

1949 жылы 27 желтоқсанда КСРО Денсаулық сақтау министрі Е. Смирновтың (1947-1950 жж. КСРО Денсаулық министрі) №963 бұйрығы негізінде Қазан стоматологиялық институты таратып, барлық материалдық-техникалық жабдықтары Қарағанды медициналық институтына берілді [11, 19-б.].

1950 жылы Қазан стоматологиялық институтының барлық оқытушы-профессорлық құрамы мен студенттері белгіленген тәртіппен Қарағанды медициналық институтына ауыстырылды. 1955 жылы институт өзінің 6 жылдық курсты аяқтап, алғашқы 95 түлекті (дәрігер) бітіртіп шығарды [15, 136-п.].

1960 жылдары Қарағанды медицина институты сапалы, білікті кадрларды даярлаумен қатар, бірнеше факультеттер ашты. Бұл жаңа мамандарды даярлауда маңызды еді. Осы жылы институтта 1020 қазақ студенті, оқытушы-профессор құрамы – 395-ге жетті.

1961 жылы институтқа бірінші санат берілді, бір жылдан кейін педиатрия факультеті ашылды. Өнер-кәсіп кәсіпорындары, құрылыс индустриясы ұйымдары, тігін, тамақ және басқа да өнеркәсіп кәсіпорындары, қаланың санитарлық-эпидемиологиялық станциялары санитарлық-гигиеналық факультет студент-теріне оқу процесін жүзеге асыру және практикадан өту үшін база бөлді. Қарағандының барлық аурухана-лық желісі емдеу және педиатрия факультеттерінің студенттеріне клиникалық дағдыларды игеру үшін берілді.

1966 жылы институтта Орталық ғылыми-зерттеу зертханасы ашылды, оны медицина ғылымдарының кандидаты Мәдениат Мәдиұлы Сәрсембаев басқарды. Бұл балалар мен жасөспірімдер сарайында (Пионерлер үйі) оқушыларға арналған Кіші Ғылым академиясының ұйымдастырушысы болған және ұзақ уақыт бойы оның ректоры болған Мәдениат Мәдиұлы.

1970-1971 оқу жылында студенттердің жалпы саны 5000-ға жуықтады, бұл ашылған жылдармен (1949-1950 жж.) салыстырғанда 20 есе көп студент еді. Осылайша, республиканың маңызды саналған медицина институттары өңірлергі білікті мамандарды жіберіп, елдің әлеуметтік жағдайының жақсаруына серпін берді. Айта кету керек, 1970-ші жылдардың басында Қарағанды медициналық институтының профессорлық-оқытушылық құрамына бүкіл Кеңес Одағы бойынша орташа көрсеткіштен жоғары ғылыми дәрежелері бар жоғары білікті ғылыми-педагогикалық кадрлар кірді.

1984 жылдан 1989 жылға дейін институтты медицина ғылымдарының докторы, профессор Николай Архипович Хлопов басқарды. Осы кезеңде орта медицина қызметкерлерін даярлау факультеті ұйымдас-тырылды, оның бірінші басшысы медицина ғылымдарының кандидаты, доцент Михаил Яковлевич Фаликович болып тағайындалды. Институт өзінің негізін қалаушы салған дәстүрлерді сақтай отырып, жұмысын жалғастырды, жаңа кафедралар ашылды, ғылыми-зерттеу жұмыстарына үлкен көңіл бөлінді. Медициналық және фармацевтикалық жоғары оқу орындары, дәрігерлерді жетілдіру институттары арасындағы 1985 жылғы Бүкілодақтық социалистік жарыста және жалпы ХІ бесжылдықта қол жеткізген жетістіктері үшін Қарағанды мемлекеттік медицина институтына КСРО Денсаулық сақтау министрлігінің дипломы мен медицина қызметкерлері кәсіподағының Орталық Комитеті мен ақшалай сыйлықпен КСРО Медициналық жоғары оқу орындары арасында екінші орын берілді.

1970-жылдары медицинаның дамуы жаңа кезеңге қадам басты. Себебі, осы уақытта облыс аумағында кадр мәселесі өзінің шешімін таба бастады. Ауылдық жерлерді есептемегенде қалалық ауруханаларда да мамандар жетіспеушілігі байқалған болатын. Сол себепті де медициналық мекемелер үшін 3 училище 9 мамандық бойынша 3000-3500 студентті оқытумен айналысты [16, 40-п.]. Сонымен қатар, кадр мәселесінде мамандардың біліктілігін жетілдіру мәселесі де оң шешімін таба бастады.

1971-1982 жылдары Қазақ КСР Денсаулық сақтау министрі болған Шарманов Төрегелді Шарманұлының зерттеу еңбегінде тоғызыншы бесжылдық кезеңінде (1971-1975 жж.) Қаз КСР Денсаулық сақтау саласында дәрігерлер саны 1975 жылдың өзінде 34 896-ге жетті. Бұл көрсеткіш соңғы жылмен салыстырғанда келесідей өзгерістерге ұшырады: соңғы жылда 9328-ге артты немесе 24.3 пайызға тең. Орта медициналық қызметкерлері саны 110 181-ге тең [17-б.]. Бұл көрсеткіштер тек 1975 жылғы жалпы республика бойынша мәліметтер еді. Сонымен қатар, еңбектің авторының қазіргі республиканың медицина саласы танымастай өзгерді, 13 ғылыми-зерттеу институты, 2 орталық ғылыми-зерттеу зертханасы мен 5 медициналық университеттер мен институттардың қызмет ететінін жазады. Егер, осыдан 60 жыл бұрын республикада жоғары білімі бар 22 қазақ дәрігері болса, бүгінде 3800 ғылыми қызметкер денсаулық саласында еңбек етуде. Олардың ішінде 2-і КСРО Медицина Академиясының корреспондент-мүшесі, Қазақ КСР Ғылым Академиясының 3 академигі мен 3 корреспондент-мүшесі, 200 доктор және 2000 ғылым кандидаттары қызмет етеді. Еңбек авторы бұл мәліметтерді 1980 жылға дейінгі деректермен растайды [5, 21-б.].

1991 жылы еліміз өз тәуелсіздігін алған соң, білім, ғылым, медицина және ұлттық экономика секілді маңызды салаларда реформалар жасай бастады. Жоғары оқу орындары бүкіл әлемде ғылымның қалыптасуының негізі деп алсақ, онда елімізде де ғылымның дамуына әсер етуші осындай мекемелер болды. Тәуелсіздік алған соң елімізді медицина мамандарын даярлайтын оқу орындарының қатары толықты. Олар Шымкент, Қарағанды, Семей, Ақмола, Алматы және Ақтөбе.

Республикалық біліктілікті арттыру институтының немесе ғылыми-зерттеу институттарының бірінің базасында дәрігерлердің жоғары оқу орнынан кейінгі білімі жүзеге асырылды. Әр бес жыл сайын олар біліктілікті арттырудың қысқаша курсынан өтіп, үш жылда бір рет клиникалық пәндер бойынша дәрістер тыңдауға міндетті болды, алайда мемлекеттік бюджеттік қаржыландырудың қысқаруына және жұмысты оқумен ұштастыру мүмкіндігінің болмауына байланысты бұл талап әрдайым орындалмады және ішінара ресми болды. Денсаулық сақтау жүйесін қайта құру, ең алдымен, қаржыландыруға ғана емес, болашақ медицина қызметкерлерін даярлаудағы реформалармен және кадр саясатындағы өзгерістермен байланысты болуы керек екендігі айқын болады.

Қазіргі таңда елімізде жалпы медицина қызметкерлерінің саны 115 000-ға тең. Олардың жартысына жуығы, яғни 56.5 мың дәрігер, қалғаны басқа да қызметтерді жүзеге асырушылар. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарымен салыстырғанда елдегі медициналық білім берумен айналысатын 40-ға жуық орта медициналық оқу орны, сонымен қатар 1 ұлттық, 6 мемлекеттік университет бар. Бұл оқу орындары бүгінде әлемдік білім беру кеңістігіне еніп, тәжірибелі, білімді мамандарды даярлауда. Білікті кадрлар еліміздегі адами ресурстардың әл-ауқатын, денсаулығын сақтауда еңбек етуде [17, 76-б.].

Қорытынды. Медицина саласының кадрларын даярлау ісі мемлекеттік саясаттың басты бағыттарының бірі ретінде әлем елдерінде де үлкен сұранысқа ие екені анық. Біздің елімізде де ХХ ғ. өзінде мемлекеттік саясатта халықтың денсаулығын сақтау басты назарда болды. Білікті мамандар даярлауда медициналық институттар ашылып, кадрлық әлеуетті дамытып, жүйелі реформалар барысында өз жалғасын тапты. Біз қарастырып отырған Оңтүстік Қазақстан облысының денсаулық сақтау ісіндегі кадрларды даярлау 2 бағытта жүргені анықталды. Оның біріншісі аталған өңірдегі кадрлық даярлаумен айналысқан 3 медициналық училищенің қызметі мен республиканың ірі қалаларында орналасқан медициналық институттар арқылы жүзеге асырылса, екінші бағыт денсаулық сақтау саласында еңбек етуші мамандардың біліктілігін арттыру, тәжірибе алмасу бағытында жүргізілді.

Оңтүстік Қазақстан облысының 1970-1991 жж. денсаулық сақтау саласындағы кадрларды даярлауға қатысты мәселені зерттеуде республиканың медицина саласының даму ісіне де қатысты зерттеу де жүргізілді. Алматы медицина институты, соның негізінде құрылған Шымкент медицина институты және Қарағанды медицина институтының денсаулық сақтау саласы мамандарын даярлаумен айналысудағы қызметіне талдау жасалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві (бұдан әрі – ҚР ОМА). 82-қ., 1-т., 9-іс. 5-15-пп.*
2. *Ашим А.А. Қазақстанның денсаулық сақтау жүйесі: қалыптасу кезеңдері мен қазіргі жағдайы // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. №4 (68). 2013. – Б. 49-52.*
3. *Алшыкенова А.Т., Асанова С.С. Оңтүстік Қазақстан облысында денсаулық сақтау ісінің қалыптасуы мен даму тарихы (1932-1991) // «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. № 4(75), 2022. – Б. 291-302.*
4. *Қазақстан Республикасы Ұлттық архиві (бұдан әрі ҚР ҰА). 23-қ., 1-т., 401-іс., 45-п.*
5. *Шарманов Т.Ш. Развитие здравоохранения в Казахстане. – Алма-Ата: Общество «Знание» Каз ССР, 1980. – 40 с.*

6. Шілдебай С.Қ., Жүнісбаев А.Ә. Қазақстандағы жұқпалы аурулар мен індеттерге қарсы күрес тарихы (1920-1936). – Алматы: Полиграфия-сервис и К, 2021. – 167 б.
7. Камалиев М.А., Бигалиева Р.К., Хабиева Т.Х. История народной медицины и общественного здравоохранения Казахстана. – Алматы: Эверо, 2004. – 174 с.
8. Абдильманова Б.Р. Менеджмент в системе здравоохранения в целях повышения качества медицинской помощи больным инсультом: Перспективные направления развития системы здравоохранения Республики Казахстан // Материалы Международной научно-практической конференции. – Астана: Менеджер, 2012. Т. 2. №4(5). – С. 32-34.
9. Абзалова Р.А. Казахстанская модель первичного здравоохранения: достижения, проблемы, перспективы // Менеджер здравоохранения Республики Казахстан. №4, 2013. – С. 97-102.
10. Аканов А.А., Девятко В.Н., Кульжанов М.К. Общественное здравоохранения в Казахстане: Концепция, проблемы и перспективы. – Алматы: Эверо, 2001. – 102 с.
11. Поспелов П.М., Брейдо В.А. Карагандинский государственный медицинский институт. – Алма-Ата: Казахстан, 1973. – 259 с.
12. Кенесариев У.И., Аликеева Г.М., Сламкулова С.Ш. Открытие и работа первого казахского государственного медицинского института (КазНМУ) в 30-е годы // Вестник КазНМУ. №3, 2015. – С. 333-335.
13. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві (бұдан әрі – ҚР ОМА). 30-қ., 2-т., 771-іс., 5-п.
14. Болеген А.Т. История нейрохирургической службы города Шымкент // Нейрохирургия и неврология Казахстана. №1 (26), 2012. – С. 45-49.
15. Қарағанды облыстық мемлекеттік архиві (бұдан әрі – ҚО МА). 865-қ., 1-т., 8-іс., 134-141 пп.
16. Оңтүстік Қазақстан облыстық мемлекеттік архиві (бұдан әрі – ОҚ ОМА). 134-қ., 2-т., 366-іс., 40-п.
17. Досмагамбетова Р.С., Риклефс И.М., Риклефс В.П. Особенности медицинского образования в Казахстане // Медицинское образование и профессиональное развитие. №4 (18) 2014. – С. 75-85.

References:

1. OQ OMA. Q. 82. T. 1. Is. 9. P. 5-15. [In Kazakh]
2. Ashim A.A. Qazaqstannyn densaulıy saqtaw zhyiesi: qalyptasu kezenderi men qazirgi zhagdajy [Health care system of Kazakhstan: stages of formation and current state] // QazYU habarshysy. Zan seriyasy. №4 (68). 2013. – B. 49-52. [In Kazakh]
3. Alshykenova A.T., Asanova S.S. Ontystik Qazaqstan oblysynda densaulıy saqtaw isinin qalyptasuy men damu tarihy (1932-1991) [History of formation and development of healthcare in South Kazakhstan region (1932-1991)]. № 4(75), 2022. – B. 291-302. [In Kazakh]
4. QR UA. 23-q., 1-t., 401-is., 45-p. [In Kazakh]
5. Sharmanov T.Sh. Razvıtie zdavoohraneniya v Kazahstane [Development of healthcare in Kazakhstan]. – Alma-Ata: Obshchestvo «Znanie» Kaz SSR, 1980. – 40 s. [In Russian]
6. Shildebaj S.Q., Zhunisbaev A.A. Qazaqstandagy zhyqpaly aurular men indetterge qarsy kyres tarihy (1920-1936) [History of the fight against infectious diseases and epidemics in Kazakhstan (1920-1936)]. – Almaty: Poligrafıya-servis i K, 2021. – 167 b. [In Kazakh]
7. Kamaliev M.A., Bigaliev R.K., Habieva T.H. Istoriya narodnoj mediciny i obshchestvennogo zdavoohraneniya Kazahstana [History of folk medicine and public health of Kazakhstan.]. – Almaty: Evero, 2004. – 174 s. [In Russian]
8. Abdil'manova B.R. Menedzhment v sisteme zdavoohraneniya v celyah povysheniya kachestva medicinskoj pomoshchi bol'nym insul'tom: Perspektivnye napravleniya razvitiya sistemy zdavoohraneniya Respubliki Kazahstan [Management in the healthcare system in order to improve the quality of medical care for stroke patients: Promising directions for the development of the healthcare system of the Republic of Kazakhstan]. Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Astana: Menedzher, 2012. T. 2. №4(5). – S. 32-34. [In Russian]
9. Abzalova R.A. Kazahstanskaya model' pervichnogo zdavoohraneniya: dostizheniya, problemy, perspektivy [Kazakhstan's model of primary healthcare: achievements, problems, prospects] // Menedzher zdavoohraneniya Respubliki Kazahstan. №4, 2013. – S. 97-102. [In Russian]
10. Akanov A.A., Devyatko V.N., Kul'zhanov M.K. Obshchestvennoe zdavoohraneniya v Kazahstane: Konceptsiya, problemy i perspektivy [Public health in Kazakhstan: Concept, problems and prospects]. – Almaty: Evero, 2001. – 102 s. [In Russian]
11. Pospelov P.M., Brejdo V.A. Karagandinskij gosudarstvennyj medicinskij institut [Karaganda State Medical Institute]. – Alma-Ata: Kazahstan, 1973. – 259 s. [In Russian]

12. Kenesariiev U.I., Alikeeva G.M., Slamkulova S.SH. Otkrytie i rabota pervogo kazahskogo gosudarstvennogo medicinskogo instituta (KazNMU) v 30-e gody [Opening and operation of the first Kazakh State Medical Institute (KazNMU) in the 30s] // Vestnik KazNMU. №3, 2015. – S. 333-335. [In Russian]
13. QR OMA. 30-q., 2-t., 771-is., 5-p. [In Kazakh]
14. Bolegen A.T. Istoriya nevrohirurgicheskoy sluzhby goroda Shymkent // Nevrohrurgiya i nevrologiya Kazahstana [The history of the neurosurgical service of the city of Shymkent // Neurosurgery and neurology of Kazakhstan]. №1 (26), 2012. – S. 45-49. [In Russian]
15. QO MA. 865-q., 1-t., 8-is., 134-141 pp. [In Kazakh]
16. OQ OMA. Q. 134. T. 2. Is. 366. P. 40. [In Kazakh]
17. Dosmagambetova R.S., Riklefs I.M., Riklefs V.P. Osobennosti medicinskogo obrazovaniya v Kazahstane [Features of medical education in Kazakhstan] // Medicinskoe obrazovanie i professional'noe razvitie. №4 (18) 2014. – S. 75-85. [In Russian]